

Співпраця польського населення Волині з німецькою окупаційною адміністрацією як чинник в українсько-польському конфлікті

Аналізуючи хід і наслідки українсько-польського конфлікту, що розгорівся в 1940-х рр. на території західноукраїнських земель, нам ніколи не вдасться оминати з'ясування причин, які спонукали обидві сторони протистояння вдатися до актів взаємного знищення. Цілком логічно, що дошукуючись витоків конфлікту історик, за словами В. В'ятровича, «провалюється» у глибину віків [2, 21]. Серед фундаментальних передумов локальної війни вчені абсолютно виправдано називають і тривалу експансію польської держави та знаті на українські землі, і соціальні конфлікти, і традиційні взаємні негативні стереотипи, і невдалу національну, релігійну й економічну політику міжвоєнних польських урядів, і боротьбу за майбутні кордони української та польської держав, і радикальну ідеологію визвольних рухів обох народів. На наш погляд, будь-якої з перерахованих вище причин було б цілком достатньо для початку конфлікту, але поряд із ними існували, можливо менш помітні, однак від цього не менш важливі чинники, які нерідко виступали в якості безпосереднього детонатора кривавого вибуху.

Напад Німеччини та СРСР на Польщу у вересні 1939 р. і зникнення Речі Посполитої з політичної карти світу було сприйнято значною частиною українського громадянства як справедливе покарання полякам за їхню виразно антиукраїнську довоєнну політику. Спираючись на такі настрої західноукраїнського населення, як нацисти, так і радянська влада з кінця 1939 р. проводили лінію на «загравання» з українською громадою окупованої польської держави. Українізація освіти, культури, адміністративного апарату в новоприєднаних областях Радянської України поряд із націоналізацією земель і нерухомості багатих польських власників та депортацією сотень тисяч поляків у Сибір, створювала ілюзію встановлення «української влади» на колишніх «східних кресах» Речі Посполитої. Подібною до дій більшовиків була позиція нацистів на території Генерального губернаторства [17, 24], де з українців комплектувалися низові органи адміністративного управління [8, 42–43], допоміжна поліція, відділи охорони підприємств тощо [10, 399–401].

Польське підпілля, як в німецькій, так і в радянській зоні окупації, дивилося на позірну фаворитизацію українців, як на «акт зради» з боку українських громадян*. Поляки не хотіли зрозуміти того, що українці не визнавали Польщу своєю державою і не бажали бути лояльними до неї [7, 95]. Катастрофа вересня

1939 р. мало чого навчила поляків. Польські політичні кола і більшість польського суспільства не сприймали ідеї утворення в майбутньому української держави, а тим більше із включенням до її складу західноукраїнських земель. Землі Західної України розглядалися ними винятково як території польської держави, яка має бути відроджена в кордонах вересня 1939 р. [5, 41]

Напередодні нападу Німеччини на СРСР польський еміграційний уряд і керівники підпілля не сумнівались у тому, що німці дозволять відновити українську державу, а також «розв'яжуть» українцям руки у справі терору проти поляків, а тому польське підпілля готувалося до можливого нанесення превентивних ударів по діячах українського визвольного руху [20, 8].

Однак польські прогнози щодо подальшої фаворитизації українців, які на початку німецько-радянської війни виглядали такими реалістичними, виявилися хибними. Після проголошення Акту 30 червня 1941 р. українці «впали в немилість» Берліна, натомість стосунки між німцями та поляками кардинально змінилися.

Нацисти, в міру свого заглиблення на схід і наростання конфлікту з українцями, зіштовхнулися з проблемою: ким укомплектувати адміністративний і господарський апарат, залізничний транспорт на окупованих землях Волині, Полісся, Галичини. Українців для цієї роботи після львівського демаршу 30 червня німці боялися використовувати, євреїв нацисти теж, як відомо, готували явно не для відповідальної роботи, росіян у Західній Україні майже не було, фольксдойчів не вистачало. Лишалися поляки. Бажаючи підправити складні стосунки з останніми, гітлерівці у своїй антирадянській пропаганді в липні–серпні 1941 р. почали широко використовувати факти репресій сталінського режиму проти поляків Західної України. Така позиція нацистів відверто сподобалася частині польської інтелігенції. Скористалося нею і польське підпілля, яке розцінило нові перспективи у німецько-польських стосунках як можливість наводнити своїми людьми окупаційну адміністрацію і господарський апарат. Підпілля це було необхідно як для боротьби з німцями (розвідка, диверсії в господарстві, постачання підпільних структур матеріальними запасами, документами, зразками бланків тощо), так і для протистояння з українцями (поляки, на випадок краху Німеччини, уже мали б готовий апарат для своєї відродженої держави на території Західної України і зберегли б повний контроль над містами, залізницями тощо) [3, 2]. На Волині польські чиновники займали 80 % посад в окупаційній адміністрації на рівні генерал-комісаріату, 60 % – на рівні гебітскомісаріатів, 60 % – у німецьких господарських і торгівельних структурах, 30 % – у банківському секторі [6, 127].

*Про радянську та німецьку політику в ставленні до українців і поляків див.: Дмитрук В. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939–1941 рр.: суть і наслідки // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 70–90; Мазур Г. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939–1941 рр.: суть і наслідки // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 91–108; Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 166–184; Ясяк М. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 185–216.

Склалася доволі пікантна ситуація: український націоналістичний рух з липня 1941 р. переслідувався німецькою владою, натомість польське підпілля, яке здійснювало диверсії проти німців у старій частині Генерального губернаторства, на території Галичини, а особливо Волині та Полісся, пасивно протистоїть гітлерівським окупантам, а масовий вплив службовців польської національності до окупаційних структур щоразу більше надає німецькій окупації виразного польського обличчя.

Документи українського підпілля за січень–лютий 1942 р. акцентують увагу на засиллі польської адміністрації і провокаційній роботі польських чиновників, які німецькими руками намагалися знекровити український рух: «На Північно-західних українських землях поляки проявляють щораз більшу активність на всіх ділянках життя. Пхаються всюди до господарських установ і стараються мати там керівні становища, щоб відтак мати змогу усувати українців від праці, а на їхнє місце набирати поляків. (...) В боротьбі з українцями поляки послуговуються переважно провокацією, донощицтвом, хабарями. Наприклад, щоб викинути українця з доброго місця, вистачає декларації з трьома підписами поляків, що нібито дана людина є прикленником ОУН під проводом С. Бандери. Таким способом поляки послуговуються всюди, що вказує на організований виступ» [2, 150–151].

Упродовж весни–літа 1942 р. конфлікт між українцями та поляками загострився. Польські адміністратори та господарники не лише всіма силами намагалися полегшити долю своїх співвітчизників, водночас «відіграючись» на українцях, не тільки провокували німецькі репресії, але й відверто знущалися над українським населенням. Так, в оунівському огляді суспільно-політичного життя за квітень 1942 р. вказувалося: «По відношенню до українців поляки не змінили своєї агресивно-шовіністичної постави і, обсервуючи їхню поведінку, наставлення, мається вражіння, що вони дальше схильні бачити в нас більших ворогів, як німці. Донос, інтрига, підступ, клевета – це ті вперті вже загальні прийоми, якими воює польський елемент з українцями, де тільки зустрінеться. Шовіністично-агресивні серед поляків по урядах і установах дійшли вже такого ступеня напруження, яке можна було зобсервувати лише в часі голосної пацифікації. Коли, наприклад, в Арбатсамті зголоситься по якійсь справі українець та по-українськи заговорить, ніколи справи не поладодить як слід та карти праці не одержить. При тому, ще провокативно насміються з нього та викинуть за двері. Зондердінст або залізнична сторожа вже не одного до крови побили за українську мову. По деяких залізничних лініях, коли хто хоче їхати залізницею без труднощів, то обов'язково мусить себе вести як поляк, бо інакше поб'ють та ще й обдеруть зі всього» [2, 151–152].

Цілком очевидно, що така поведінка польських адміністраторів на німецькій службі не сприяла формуванню нормальної атмосфери у відносинах між двома народами. Українська сільська самооборона, яка починає стихійно формуватися на Волині весною–влітку 1942 р., вдається до нападів на родини польських чиновни-

ків і тих поляків, які вважаються німецькими донощиками. Цим користуються найрізноманітніші групи «диких» партизанів, які починають задля власної наживи грабувати та вбивати польське населення. Ускладнюється ситуація появою на північно-західних українських етнографічних землях радянських диверсійних груп і партизанських з'єднань. Зустрівши несприйняття з боку більшості українських селян, червоні почали базуватися винятково в польських селах і колоніях, налагодили співпрацю з польським підпіллям. Тактичні цілі польського та червоного підпілля абсолютно співпали. За інформацією місцевих поляків червоні знищували українських патріотів, на вимогу поляків «пацифікували» українські села, «заражені» націоналістичним рухом тощо [15, 130–145].

Підбадьорені появою радянських диверсантів, поляки починають активно формувати власні бойові відділи на боці червоних [19, 173–174] або вливатися до існуючих радянських партизанських з'єднань [18, 30]*. Одночасно польське населення активно користується німецькою допомогою (як правило, отриманням від німців зброї), котру, очевидно, не в останню чергу організовують польські чиновники на німецькій службі. До кінця 1942 р. у польських збройних «пляцуфках» на Волині, створених підпіллям і нерідко озброєних німцями, нараховувалося 4 тис. бойовиків, а мобілізаційні можливості складали 15 тис. осіб [5, 140]. При цьому найстрашніші антипартизанські акції німців, агентура польського підпілля в німецькому окупаційному апараті дуже вміло спрямовувала проти українських сіл. Так, в інформації українського підпілля за травень 1942 р. вказувалося: «В тому самому часі на теренах згаданих повітів (йдеться про Грубешівщину та Холмщину – *І. П.*) починають також діяти партизанські загони большевицькі, зложені з місцевого польського і комуністичного елемента, большевицьких військових втікачів та перекинутих большевиками парашутистів-диверсантів. (...) По-перше, диверсантські саботажеві акції протягом травня вирости в форму масових акцій, яких мимо напруженої ліквідаційної протиакції не вдалось спаралізувати, а, по-друге, репресивні заходи влада застосувала проти цивільного населення, і вони вдарили в першій мірі по українському елементі. В ліквідуваннях диверсійних відділів беруть участь відділи німецької поліції, польські відділи СС з Любліна, які складаються головно зі східного елемента фольксдойчів. Іншими словами, беруть участь вороже наставлені елементи проти українців взагалі. Тим треба пояснити той факт, що в часі т. зв. ліквідаційної акції спалено в більшості українські оселі, бо на 20 спацифікованих сіл польських спалено тільки 3–4, також розстріляно в часі тих пацифікацій найбільш свідомий український громадянський і культурно-освітній актив села. Розстріляно досі більше 150 осіб. Немає сумніву, що тут діє польсько-большевицька рука через фольксдойчів і польську поліцію, вказуючи на

* Польські вчені оцінюють загальну кількість поляків у радянському партизанському русі на Волині в 1943 р. цифрою 5–7 тисяч осіб (Див.: Мазур Г. Роль Німеччини і Радянського союзу в міжнародному польсько-українському конфлікті у 1942–1945 рр. / Гжегож Мазур // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 5. – Варшава : Тирса, 2001. – С. 201; Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки II світової війни / Марек Ясяк // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 9. – Варшава : Карта, 2002. – С. 171–189).

український свідомий національно елемент, як на той, що був при диверсійному русі» [2, 154–155].

Аналогічна провокаційна «робота» польської поліції тривала на Холмщині та Грубешівщині й у подальші місяці. Так, у травні 1942 р. за доносами польських чиновників і за участі польської поліції було пацифіковано (частково спалено) українські села Гдешин, Молодятичі, Гонятичка, Степанковичі, Кулаковичі, Кобло, Бусно, Стріличі, Мяжке, Посадів, Горшків, Ситно, Ситанець, Боньча [1, 3].

Фактор співпраці польського населення з німецькою окупаційною адміністрацією стає ще більш важливим з весни 1943 р., коли у березні–квітні з німецької служби поголовно втікає українська допоміжна поліція, ОУН (Б) переходить до розгортання загальнонаціонального повстання, а німці, намагаючись його придушити, активно користуються послугами польських поліцейських формувань.

Радянські партизанські донесення вказують на активне озброєння німцями польського населення Волині та залучення його до боротьби з УПА та пацифікації українських сіл уже від квітня 1943 р. [12, 132, 135]. Польські дослідники оцінюють кількість особового складу новосформованої польської допоміжної поліції на Волині у 1,5–2 тис. осіб, водночас вказуючи на передислокацію до регіону ще низки польських батальйонів шудманшафту з інших територій [9, 216]. Скільки було німцями додатково озброєно польських «пляцувок» самооборони залишається відкритим питанням. Однак важливо пам'ятати, що участь у боротьбі з українським повстанням брали не тільки озброєні поляки (як німецькі співвиконавці), але й цивільне польське населення (як донощики). Українські селяни прямо вказували, що без польських «очей» і «вух» німці були безпомічні в своїх намаганнях відновити окупаційну владу у повсталому регіоні. Зокрема, в одному з оунівських повідомлень із Волині за травень 1943 р. писалося: «Поляки покидають села і тікають до міст, бо закуть, що їх “хлопі-сікернікі ромбайом”. Коли німці стараються їх вивозити до Німеччини, вони знову втікають у терен, творять більші скупчення і там укріплюються. Подекуди дали їм німці захист. Тому, що поляки провокують і доносять, населення чує до них велику ненависть. Люди кажуть, що коли б не доноси поляків, німці не зуміли б нас тероризувати» [2, 206].

У квітні 1943 р. німці розпочинають першу масштабну операцію, мета якої – знищення відділів УПА. Компанія супроводжувалася жахливими пацифікаціями сіл, у яких не раз відзначалася польська поліція на німецькій службі. Так, 10 квітня у відповідь на напад повстанців на німецьку прикордонну сторожу поблизу м. Горохова (на кордоні Райхскомісаріату України та Генеральної губернії), німецькі прикордонники (Треншутц) спільно з польською поліцією 10 квітня спалили українське с. Княже та знищили 172 цивільних мешканців [13, 285]. У травні 1943 р. німецькі та польські поліційні сили частково або цілком спалили українські села Трипутні, Грані, Цепчевичі, Парцеровичі й ін. [14, 189; 12, 153].

Розуміючи, що німці навмисно втягують польську поліцію та жандармерію в

бої з УПА, командування повстанців ще наприкінці травня закликала польських поліцаїв дезертирувати з німецької служби. 18 травня 1943 р. керівництво ОУН на ПЗУЗ звернулося до польського населення з листівкою: «Сьогодні ви стоїте над домовиною, чому причиною є і ви самі. (...) Сьогодні на німецькій службі всіма способами ви намагаєтесь нас знищити, всю свою ненависть і гнів спрямовуєте на український народ. Ви сьогодні стаєте головними злочинцями, які палять наші села і розстрілюють наше населення. (...) Пам'ятайте, якщо загаль польського суспільства не вплине на тих, хто пішов до адміністрації, на фольксдойчів, поліцію та інших і не вплине так, щоб вони покинули ті місця, то гнів українського народу впаде на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна спричинена вами наша жертва відіб'ється на вас» [5, 176–177].

Своєрідною відповіддю польської поліції на звернення українського підпілля стала страшна пацифікація 29 травня 1943 р. українського села Дермані Здолбунівського району [21, 328]. На початку червня 1943 р. Клим Савур знову звернувся до поляків із листівкою, попереджаючи, що за участь польської поліції в «німецькій різанині та катуванні української людності» на поляків Волині та Полісся може впасти кара у вигляді «нової Гайдамаччини чи Коліївщини» [21, 328]. Відповідальність за можливий масштабний конфлікт командування УПА поклато на польське керівництво, яке «завело польський визвольний рух» до «антиукраїнського табору московського та німецького імперіалізмів». Д. Клячківський нагадував, що поляки здійснюють свої антиукраїнські акції на українських землях, і що «слуги Москви та Берліну» повинні пам'ятати про здатність українців відплатити за свої кривди [21, 328]. А мститися було за що. В одному з українських донесень йшлося про те, що в першій половині 1943 р. «німці та поляки в німецьких одностроях убили понад 10 тис. цивільних українців...» [16, 149]. І навіть якщо наведені в документі українського підпілля цифри перевищували реальну кількість загиблих, репресії мали викликати жах, паніку та ненависть серед місцевого українського люду*.

7 червня 1943 р. німецькі сили безпеки розпочали другий масштабний наступ проти УПА та підпілля ОУН (Б) на Волині й Поліссі. Цілком очевидно, що як і раніше німці не могли обійтися без допомоги місцевого польського населення та польської поліції. Яскраву картину протистояння відділів сільської самооборони й УПА німецьким каральним акціям (які проводилися з широким залученням польської допоміжної поліції) демонструє звіт українського підпілля з округи «Степ» (південно-західна частина Волинської області), який охоплює події від 19 червня до 18 липня 1943 р.: «19/6 в державному маєтку Угриневі Синкевичівського району вбито 40 німців і поляків без власних втрат. 22/6 зроблено засідку на 8 німецьких машин у Блудові. Акцію проведено без власних втрат у людях. 27/6 у селі Брани розбито поїзд. Убито кілька поляків і німців. 29–30/6 проведено акцію

* За даними опитувань, здійснюваних українськими краєзнавцями у Волинській області у 1943–1944 рр. від рук польських шуцманів полягло 3387 українців (Див.: Федорчук Я. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Волинська область. Підсумки. – Луцьк, 2012. – С. 25).

на пограничну німецьку станцію в Торках. Підпалено будинки, де мешкали німці. Вбито 16 німців. З нашої сторони 1 вбитий і 1 ранений. 5/7 у Ласкові відбувся бій між загonom УПА (30) і місцевої самооборони (13) з німцями, поляками і козаками (200), які приїхали на 26 тягаревих автах із Володимира, щоб не допустити до цілковитого оточення, наш відділ після 2-годинного бою відступив, втративши 9 вбитими з загону і 2 з цивільного населення, один тяжко ранений і п'ять легко ранені. Німці мали вбитих і ранених 48 осіб. 6/7 на Юхимівці польська засідка вбила одного стрільця з УПА. 8/7 у бою з польськими і німецькими силами (до 100 осіб) в Дивинах згинув комендант загону Богун і три стрільці, ранено два стрільці. Німці змушені були до відступу. 8/7 з маєтку Холонів забрано 80 корів. 14/7 переїжджав відділ УПА і СБ через шосе Володимир–Війниця, над'їхало три таксівки* і одне тягарове авто з німцями. Зав'язався бій, у висліді 8 німців убито і відібрано у німців дві таксівки і одне тягарове авто. Власних втрат не було. 14–15/7 УПА разом з мельниківцями напали на Іваничі, вбито німців [далі – нерозбірливе слово] і невідому кількість ранено. З нашої сторони один легко ранений. 16/7 німці у спілці з поляками у числі 120 людей прибули в село Хмелівку та почали його палити. На місце прибув загін УПА, який у короткому часі змусив ворога до втечі. Наших втрат не було. 17/7 німці з поляками заїхали у Хмелів та почали його палити. Запалили 6 хат і почали вбивати мирне населення. Прибув заалармований відділ УПА. Відступаючи, залишив ворог на полі бою 10 своїх трупів. Втікачів переслідувано 2 кілометри аж до шосе, де вони погрузилися на авта і втекли. 18/7 в бою за Конюхи впало з нашої сторони три і три ранено. Серед німців і поляків значні втрати» [15, 24].

Як бачимо з цитованого вище документа, практично в кожному епізоді згадується про те, що німці діяли проти повстанців спільно з поляками. Аналогічні спільні дії спостерігались і в каральних акціях червня 1943 р. Якраз на час проведення антиповстанського наступу гітлерівці посилили польську поліцію на Волині новими частинами з Генерального губернаторства. Радянські партизанські розвідники з цього приводу 16 червня 1943 р. повідомляли: «За даними на 12.06.1943 р. в м. Почаїв (47 км північніше від Тернополя) із Варшави прибуло 1500 озброєних поляків для боротьби з партизанами і українськими націоналістами. Польські збройні підрозділи прибули також до Межиріч (40 км на схід від Рівного), Тучина (22 км на північний-схід від Рівного), Рокитного (40 км на схід від Сарн), Словечного (55 км на північ від Коростеня) і Костополя (47 км південніше від Сарн). Прибулі підрозділи палять українські села і грабують населення» [11, 81].

Згідно із документами польського підпілля, боротьба з УПА в червні 1943 р. відбувалася так: «Поляки охоче вступали до поліції, зокрема ті, чиї сім'ї були убитими. Крім того німці перекинули на Волинь батальйони польських “Шупо”

* Легкові автомобілі.

(охоронна поліція – *I. П.*), які були створені та навчені в Дембіце біля Кракова... Приємно було дивитися на ті частини, хоча й у німецьких уніформах, як вони проходять, гарно марширують, співають польських пісень... Насамперед поляки помстилися за спалене село Неміле, оточивши одного дня українське село Вілле, де переховувалася одна банда; повбивали усіх селян, їхні хати повністю спалили. Німці поставили деяким польським селам зброю, щоб вони могли захищатися... Головний осередок польської партизанки був у Старій Гуті. Там був також штаб радянських партизанів... Рота польської поліції майже щодня здійснювала акції проти українських сіл, ішла в ліси, щоб знищувати банди... Інколи польські партизани приходили на допомогу польській поліції... Саме так боролися з бандами... Так було в Костопільському і Сарненському районах. Горіли українські села, а люди ховалися в лісах...» [5, 177–178].

Отже, масова співпраця полків із німецьким окупаційним режимом і, як це не парадоксально звучить, із радянськими партизанами у справі знищення українського повстанського руху й пацифікації українських сіл призвела до того, що впродовж весни–літа 1943 р. поодинокі вбивства українськими підпільниками та повстанцями поляків, причетних до окупаційної адміністрації, перетворилися на масштабні вбивства, які здійснювалися повстанцями спільно з селянами. Українці, як і поляки, розглядали ці акції як відплатні удари по тих польських осередках, що виявляли особливу активність в антиукраїнських акціях. На наше переконання, саме ангажування багатьох поляків до німецької цивільної та поліцейської служби, шкідлива для українців поведінка польських чиновників, поліцейських і донощиків стала одним із найголовніших факторів, який виступив у ролі безпосереднього детонатора конфлікту, провокуючи українську сторону до застосування принципу збірної відповідальності стосовно поляків.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів ЦДВР, ф. 9, т. 10, од. зб. 1.
2. В'ятрович В. Війна під час війни. 1942–1945. / Володимир В'ятрович // Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. – Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2011.
3. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 30.
4. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944 років. – Луцьк, 1995.
5. Істрія польсько-українських конфліктів. У 3-х т. / зібрав і упорядкував Миколай Сивіцький. / пер. з польської Є. Петренка. – Т. 2. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2005.
6. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ ст.: ідеологія і практика / Юрій Киричук. – Львів : Добрі справи, 2003.
7. Косик В. Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942–1944) / Володимир Косик // Український визвольний рух. – Зб. 2. – Львів, 2003.
8. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939 – 1941. Історія Українського центрального комітету / Володимир Кубійович. – Чикаго, 1975.
9. Мотика Г. Проблеми польської колаборації в часи II світової війни / Гжегож Мотика // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 9. – Варшава : Карта, 2002.
10. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: [документи ГДА СБ України] /

- [упоряд.: Василь Даниленко, Сергій Кокін]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
11. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996.
 12. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / Володимир Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2005.
 13. Ткаченко С. Н. Повстанческая армия: тактика борьбы / Сергей Ткаченко. – Минск – М., 2000.
 14. Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті у 1942–1945 рр. / Володимир Трофимович // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 5. – Варшава : Тирса, 2001.
 15. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 117.
 16. ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 59.
 17. ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 1, спр. 13.
 18. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 47.
 19. Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки II світової війни / Марек Ясяк // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 9. – Варшава : Карта, 2002.
 20. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Т II: 1941–1943. – Londyn, 1973.
 21. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstanskiej Armii / Grzegorz Motyka. – Warszawa : Rytm, 2006.

Тарас Ковалевич
(Львів)

Українсько-польський конфлікт на Волині в радянських документах 1943–1944 років

Вельми складний і заплутаний клубок трагічних подій, що охопив собою землі колишнього Волинського воєводства II Речі Посполитої протягом останніх років німецької окупації, до сьогодні містить у собі певний чинник конфлікту. Адже і нині точаться запеклі дискусії навіть про ключові питання проблеми: кількість жертв, спровокованість (і то з чийого боку), чи стихійність протистояння українців і поляків. А відтак і в ширшому суспільному дискурсі як Польщі, так і України тема Волинської трагедії, мабуть, не зможе і найближчим часом уникнути крайніх суджень.

Загалом лінія протиборства обох народів не могла виходити за рамки загального чотирикутника ворогуючих на цих теренах сторін (німців, українців, поляків і радянських партизан), половині з яких українсько-польський конфлікт був об'єктивно вигідним, у той час як іншій – зовсім ні. Вже 28 липня 1943 р. з прикрістю змушений був констатувати комендант округу Волинь польської Армії Крайової, на думку якого «німці і совети» виступили якщо не головними організаторами цієї кривавої драми, то принаймні тими, хто нею ефективно скористався. Самим же українцям і полякам він відводить роль мало не піддослідних тварин, що